

Павелків Катерина

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов,
Рівненський державний гуманітарний університет
ORCID: 0000-0002-9112-2542
e-mail: pavelkiv.k@gmail.com

Стельмашук Жанна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету,
м.Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-2368-4209
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

ПРОАКТИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті на основі здійсненого теоретичного аналізу розкрито сутність проактивності як психолого-педагогічної проблеми. З'ясовано, що поняття «проактивність» знайшло своє обґрунтування у зарубіжних наукових працях, але є недостатньо дослідженим у вітчизняній психолого-педагогічній теорії та практиці.

Доведено, що проактивність у роботах зарубіжних психологів розглядається як здатність людини вибирати ту чи іншу модель поведінки, покладаючись, в першу чергу, на власну волю і свідомість, а не на зовнішні обставини; діяння та спосіб життя, коли людина не реагує на впливи ззовні, а сама ініціює їх і формує потрібні реакції в оточуючих. Уточнено, що у психології проактивність протиставляють реактивності, коли вибір обумовлений зовнішніми обставинами та стимуляцією.

Встановлено, що проактивність є стилем поведінкової активності, який захищає особистість від можливих несприятливих наслідків стресу. Означений термін пов'язують із самодетермінацією, ресурсами, особистісним потенціалом і зростанням, активністю і відповідальністю особистості.

Узагальнено, що бути проактивним означає усвідомлювати свої глибинні цінності і цілі, діяти відповідно до своїх життєвих принципів, передбачуваних умов і обставин.

Ключові слова: проактивність, проактивна поведінка, активність, розвиток, особистість.

Постановка проблеми. Війна в Україні, прагнення стати повноправним членом європейської спільноти потребують виховання громадянина, патріота, інтелектуально розвиненої, духовно і морально зрілої особистості, готової протистояти асоціальним впливам, зовнішнім загрозам, військовій агресії та самореалізуватися.

Зазначене вище обумовлює необхідність розвитку проактивності як важливої життєвої навички особистості, що передбачає активність,

відповідальність, самостійність, здатність приймати конструктивні рішення, бути творцем власного життєвого успіху та ефективно функціонувати в соціальному просторі.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Здійснений аналіз наукових джерел дає підстави констатувати, що нині проблема розвитку проактивної поведінки особистості є однією з найактуальніших у дослідженнях із психології та водночас малодослідженою в педагогічній науці.

Поняття «проактивність» стало предметом досліджень психологів С. Кові, Г. Олпорта, В. Франкла, Т. Беймана, Дж. Гранта. та ін. До означеної проблеми частково звертаються у наукових розвідках І. Ламаш, Ю. Діхтенко, Г. Мутерко та ін.

Незважаючи на окремі наукові доробки з означеної проблеми, вважаємо за необхідне уточнити сутність поняття «проактивність» як психолого-педагогічної проблеми, що і *є метою* представленої наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «проактивний» було введено автором логотерапії Віктором Франклом у його книзі «Людина в пошуках сенсу» (написана за матеріалами перебування в нацистському концтаборі) для позначення особи, яка бере відповідальність за себе і своє життя. Проактивність розуміється дослідником як здатність людини вибирати ту чи іншу модель поведінки, покладаючись, в першу чергу, на власну волю і свідомість, а не на зовнішні обставини (Франкл, 1990, с. 67).

Американський психолог Гордон Олпорт був одним з перших, хто дослідив проактивність в особистості. Це поняття він розглядав як важливу стратегію людського життя, зазначаючи, що людині часто приписують таку тактику поведінки, яка ґрунтується на повторюваності, пасивності, керованості. Вчений на основі проведеного аналізу джерел із психології дійшов висновку про часткове вживання означеного терміну (Олпорт, 2002, с. 65).

У свою чергу, Стівен Кові в книзі «7 звичок надзвичайно ефективних людей» назвав проактивність однією з необхідних навичок успішної людини (Кові, 2009). Він виділяв дві складові проактивності: активність (діяльність, спрямована на досягнення цілей) і відповідальність.

У психологічній енциклопедії проактивність розглядається як діяння і спосіб життя, коли людина не реагує на впливи ззовні, а сама виступає автором впливів, обирає свої дії сама, запускає їх за власною ініціативою, випереджаючи вплив на себе і формуючи потрібні реакції в оточуючих. Бути проактивним означає, що людина усвідомила свої глибинні цінності та цілі і діє згідно своїх принципів, самостійно формуючи життєві умови і обставини (Психологическая энциклопедия, с.258).

Як зазначають автори «Словника-довідника з психології» Ю. Приходько, В. Юрченко, проактивність – це також здатність знати, як вирішити проблему, визначати наслідки наших дій та щоденну пропозицію бути конкурентоспроможними з кожним днем (Приходько та Юрченко, 2012 с. 328).

Проактивність – це зосередження на своєму колі впливу, а реактивність – це концентрація на колі турбот (тій сфері, на яку ми не можемо вплинути). Щоразу, коли ми думаємо, що проблема деє там, сама ця думка і є

проблемою. Проактивні люди спрямовують свою енергію на те, що вони у змозі змінити. Відтак природа їх енергії позитивна і тим самим розширює коло впливу. Натомість реактивні люди концентрують свою увагу на недоліках інших людей та невіддладним їм обставинам. Від них чути постійні скарги та звинувачення. У такому разі людина дозволяє зовнішнім обставинам управляти собою (Освітні інструменти критичного мислення).

Дослідниця Г. Мутерко зауважує, що проактивність означає діяти самому, а не бути об'єктом впливу. Коли виникають якісь проблемні ситуації на роботі, у нас завжди є вибір, як у думках відреагувати на них: або почати нарікати, скаржитися на долю і все навколо, відчувати себе жертвою і впасти в розпач, або подумати, що можна зробити з ситуацією, яка склалася, почати шукати вихід. Проактивна людина відразу почне шукати можливості вирішення поставленого завдання, а якщо це виявиться складним, то все одно не зупиниться на досягнутому і продовжить пошук виходу із складної ситуації (Мутерко, 2015).

Отже, аналіз найбільш поширених тлумачень поняття «проактивність» дав підстави констатувати, що у психології проактивність протиставляють реактивності, коли вибір обумовлений зовнішніми обставинами та стимуляцією.

Водночас означене поняття розуміється як стійка риса особистості і поведінка людини, яка вільна у виборі способів поведінки, відповідальна за наслідки своїх дій і здатна діяти перш за все під впливом своїх внутрішніх спонукань (світогляду особистості).

Проактивна людина орієнтується на ключові потреби – прагнення до визнання і поваги, зростання і розвитку, творчості, самореалізації і самоактуалізації, пізнання самої себе і свого психоемоційного стану, пошуку сенсу існування. Вона часто ставить перед собою масштабні особистісно значущі цілі і прагне їх досягнути, використовуючи різні засоби і методи. Така особистість не звинувачує нікого у виникненні на її шляху труднощів, крім самої себе.

Проактивна людина керується власними почуттями, відчуттями та інтуїцією, має внутрішню мотивацію сподобатись собі: якщо мене хтось ображає, то я подумаю, чи варто мені ображатися, якщо хтось демонструє своє незадоволення, то я прийму це незадоволення, але не більше (це твоя справа, ти з нею і розбирайся).

Відтак, проактивна поведінка – це поведінка, яка насамперед орієнтована на зміну середовища, а проактивна особистість виходить за межі ситуаційних обмежень, продукує нові ідеї, змінює місію своїх дій та вчинків, знаходить проблеми та вирішує їх. Натомість люди із суперечливими якостями не в змозі визначити й використати можливості для змін, демонструють пасивність і терпляче пристосовуються до наявних умов (Bateman та Crant, 1993).

Крім того, у дослідженнях з психології зазначається, що проактивність є стилем поведінкової активності, який захищає особистість від можливих несприятливих наслідків стресу.

Слід зазначити, що проактивність є також предметом наукової уваги клінічних психологів і пов'язується з проблемами психології здоров'я. Наприклад, у дослідженнях О. Єрзіна зазначено, що «проактивність – стійка

характеристика зрілої особистості, яка проявляється у: 1) самодетермінованій поведінці (тобто поведінка особистості обумовлена внутрішніми мотивами особистості, а не зовнішніми стимулами); 2) здатності ефективно протистояти ситуаціям і вимогам середовища, які потенційно можуть викликати дистрес; 3) умінні прогнозувати виникнення певних життєвих подій, а також вибудовувати поведінкові стратегії, орієнтовані на майбутнє; 4) здатності визначати довгострокові цілі і прагнути їх досягнути; 5) готовності активно впливати на умови середовища на противагу пасивному пристосуванню (Ерзин, Епанчинцева, 2013).

Аналіз означеного вище уможливорює нам дійти висновку, що ключовими характеристиками проактивності є усвідомлення особистістю своїх вчинків і їх наслідків, вольовий компонент, спонтанність, відповідальність, домінування вищих людських потреб, орієнтація при виборі моделей поведінки, переважно на переконанні, ідеалах і цінностях особистості, а не на зовнішніх факторах (інтернальний локус контролю).

Американський бізнес-тренер, автор методики розвитку персональної відповідальності та праці «Проактивне мислення» Джон Міллер обґрунтував п'ять принципів проактивного мислення: 1) постійне навчання; 2) відповідальність за свої вчинки; 3) креативність у досягненні мети; 4) допомога іншим людям; 5) довірливі стосунки (Міллер, 2014).

Дослідник звертає увагу на те, що оволодіння новими знаннями і досвідом – це невід'ємне джерело натхнення для проактивної людини. Бути відповідальним, на його думку, означає не боятися відповідати за свої слова і вчинки, адекватно сприймати проблемні наслідки свого рішення, ефективно взаємодіяти.

Джон Міллер називав однією з головних умов формування проактивного мислення творчість, а встановлення довірливих стосунків – запорукою плідної і чесної взаємодії між людьми. Автор зазначав, що проактивне мислення властиве тим людям, які уміють розуміти і співчувати іншим. Вони можуть допомогти людині, якщо навіть питання, яке слід вирішити, не є їх прямим обов'язком, а більше стосується морального вибору людини. Проте при цьому проактивна людина не стане повністю присвячувати свою діяльність служінню іншим людям, оскільки має самоповагу і цінує свою допомогу (Міллер, 2014).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, здійснений аналіз уможливорює нам дійти висновку про те, що поняття «проактивність» є відносно новим у вітчизняній психолого-педагогічній науці.

З'ясовано, що проактивність – перш за все життєва позиція особистості, в основі якої самостійний вибір власних реакцій на будь-які події життя. Проактивна людина усвідомлює свої бажання, цілі, мету життя, наслідки своїх виборів і в процесі реалізації визначених цілей керується власними цінностями і переконаннями. Означений термін пов'язують із самовизначенням, ресурсами, особистісним потенціалом і зростанням, активністю і відповідальністю особистості.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів означеної проблеми. Перспективними наразі вважаємо наукові розвідки в контексті формування проактивності як передумови розвитку професійної компетентності майбутнього педагога і його життєвої самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла*. Москва: Прогресс, 368 с.
- Олпорт, Г. (2002). *Становление личности: Избранные труды* / под ред. Д.А. Леонтьева. Москва: Смысл, 462 с.
- Кови, С. (2009). *Семь навыков высокоэффективных людей: Мощные инструменты развития личности* / пер. с англ. 4-е изд. Москва: Альпина Бизнес Букс, 374 с.
- Психологическая энциклопедия* [Текст]/ Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. Санкт-Петербург: Питер, 2006, 1096 с.
- Приходько, Ю., Юрченко, В. (2012). *Психологічний словник-довідник: навч. посіб.* Київ: Каравела, 328 с.
- Проактивність: впливати чи бути об'єктом впливів? Освітні інструменти критичного мислення. Модуль 1. «Страдиварі» освітнього процесу – особистість освітянина?* URL: <http://surl.li/jqui> [Дата звернення 02.05.2022].
- Мутерко, Г. (2015). Проактивне мислення як ефективний метод управління персоналом. *Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет*; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. Том 21 (2), сс.169–173).
- Bateman, T., Crant, J. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*. 1993. Vol. 14 (2), pp. 103–118.
- Ерзин, А., Епанчинцева, Г. (2013). *Понятие проактивности в современной психологии. Теоретическая и экспериментальная психология*. Т. 6. №1, сс. 79–83.
- Миллер, Дж. (2014). *Проактивное мышление*, 256 с.

REFERENCES

- Frankl. V. (1990). *Chelovek v poiskakh smysla* [Person in search of sense]. Moskva: Progress, 368 s. [in Russian].
- Olport. G. (2002). *Stanovleniye lichnosti: Izbrannyye trudy* [Formation of personality: Selected works]/ pod red. D.A. Leontyeva. Moskva: Smysl, 462 s. [in Russian].
- Kovi. S. (2009). *Sem navykov vysokoeffektivnykh lyudey: Moshchnyye instrumenty razvitiya lichnosti* [Seven skills of highly effective people: powerful tools for personal development] / per. s angl. 4-e izd. Moskva: Alpina Biznes Buks, 374 s. [in Russian].
- Psikhologicheskaya entsiklopediya* [Psychological encyclopedia] [Tekst] / Pod red. R. Korsini. A. Auerbakha. Sankt-Peterburg: Piter. 2006, 1096 s. [in Russian].
- Prykhodko, Yu., Yurchenko, V. (2012). *Psykholohichniy slovnyk-dovidnyk* [Psychological dictionary-reference book]: navch. posib. Kyiv: Karavela, 328 s. [in Ukrainian].
- Proaktyvnist: vplyvaty chy buty obiekтом vplyviv? Osvitni instrumenty krytychnoho myslennia. Modul 1. «Stradyvari» osvithnoho protsesu – osobystist osvityanyna?* [Activity: to influence or to be influenced? Educational tools for critical thinking. Module 1. “Stradivarius” of the educational process - the

personality of the educator?]. URL: <http://surl.li/jqui> [Data zvernennia 02.05.2022]. [in Ukrainian].

Muterko, H. (2015). Proaktyvne myslennia yak efektyvnyi metod upravlinnia personalom [Proactive thinking as an effective method of personnel management]. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats. Ternopilskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol. : V. A. Derii (holov. red.) ta in. Ternopil: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopils'koho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu "Ekonomichna dumka", 2015. Tom 21 (2), ss.169-173.* [in Ukrainian].

Bateman, T., Crant, J. (1993). The proactive component of organizational behavior: *A measure and correlates. Journal of Organizational Behavior.* 1993. Vol. 14 (2), pp. 103–118. [In English].

Erzin. A. Epanchintseva. G. (2013). *Ponyatiye proaktivnosti v sovremennoy psikhologii* [The concept of proactivity in modern psychology]. *Teoreticheskaya i eksperimentalnaya psikhologiya.* T. 6. No, ss. 79-83. [in Russian].

Miller. Dzh. (2014). *Proaktivnoye myshleniye* [Proactive thinking], 256 s. [in Russian].

PROACTIVITY AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Kateryna Pavelkiv,

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages,
Rivne State University for the Humanities,
ORCID: 0000-0002-9112-2542
e-mail: pavelkiv.k@gmail.com

Zhanna Stelmashuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory
and Methods of Education,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2368-4209
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

Abstract. In the article on the basis of the realized theoretical research the essence of proactivity as a psychological and pedagogical problem is revealed. It was found that the concept of “proactivity” has found its justification in foreign scientific works, but is insufficiently studied in Ukrainian psychological and pedagogical theory and practice.

It is proved that proactivity in the works of foreign psychologists is seen as a person's ability to choose one or another model of behavior, based primarily on their own will and consciousness, rather than external circumstances; actions and way of life, when a person does not react to external influences, but is the author of influences, chooses his actions, launches them on his own initiative, anticipating the impact on themselves and forming the necessary reactions in others.

It is found that the key characteristics of this concept are the individual's awareness of their actions and their consequences, volitional component, spontaneity, responsibility, dominance of higher human needs, orientation in choosing behaviors mainly on beliefs, ideals and values of the individual rather than external factors. It has been established that proactivity as a style of behavioral activity is associated with self-determination, resources, personal potential and growth, activity and responsibility of the individual.

It is concluded that to be proactive means that a person is aware of their deep values and goals and acts in accordance with their life principles, not according to the conditions and circumstances, forming these conditions and circumstances.

Keywords: proactivity, proactive behavior, activity, development, personality.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2022 р.